

УДК 316.356.2(477.74)=163.2«1950/1990»

О. І. Ганчев

канд. іст. наук, докторант кафедри соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 40, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 63058, Україна
Тел. 68-60-92; E-mail: alexander_ganchev@yahoo.com

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРУКТУРИ СІМ'Ї БОЛГАР БУДЖАКА В ПЕРІОД СОЦІАЛІЗМУ

У статті на основі аналізу статистичного матеріалу і комплексу наративних джерел розглянута трансформація структури сім'ї болгар Бессарабії в період соціалізму. Увагу акцентовано на змінах в параметрах традиційної сім'ї болгар: ендогамність, локальність, покоління, етнічність, форми внутрісімейних відносин.

Ключові слова: сім'я, шлюб, покоління, форма сім'ї, структура сім'ї, болгарська сім'я.

Виокремлення індивідуального шлюбу відбувається за часів неолітичної революції, коли у зв'язку з переходом від привласнюючого господарства до відтворюючого відпала необхідність у колективній праці для матеріального забезпечення. Якщо спочатку виховна та економічна функції були диференційовані між родом та общиною, то поступово формування соціально-стратифікованого суспільства обумовило їх об'єднання на базі домогосподарств, попередників «великих сімей» [1]. Вони є основою феодалських відносин, тому існуватимуть протягом усього доіндустріального періоду. Взаємовідносини у даних сім'ях ґрунтувалися на патріархаті. Патріархальним було і все суспільство: лише чоловіки мали всі права та свободи та обіймали усі найзначущі посади як у державному апараті, так і у інших сферах суспільства [2].

Знищення патріархального ладу історично пов'язано з формуванням капіталістичних відносин, що сприяло становленню громадянського суспільства з юридично оформленими рівними соціальними, політичними, культурними та економічними правами у представників чоловічої та жіночої статей [3].

Якщо у Західній Європі становлення громадянського суспільства, що базується на юридичній рівності, відбувається вже у другій половині XIX ст., то у Російській імперії даний процес почався на початку XX ст. та безпосередньо пов'язаний з громадянською революцією, становленням радянської влади та розбудовою соціалізму [4, с. 134–135]. Колективізація призвела до знищення патріархального села та індивідуального господарювання [5]. На зміну цьому прийшла колективна праця. Це обумовило повсякчасний перехід від великих сімей до малих, що було обумовлено в першу чергу втратою матеріальної необхідності проживання під одним дахом. За відсутності у хаті бабусі та дідуся, дітей почали віддавати на

виховання у дитсадки та школи, таким чином відбулася зміна у функціональних обов'язках інституту сім'ї. Зрівнення у правах чоловіків та жінок обумовило зміну у сімейних взаємовідносинах. Можливість отримання однакової освіти, престижної роботи для обох сприяло формуванню однакового ставлення як до жінки, так і до чоловіка-спеціаліста. Окрім того, отримання однакової за розміром заробітної платні змінило уявлення про чоловіка як «єдиного годувальника сім'ї». Рівність статей була підтверджена і на законодавчому рівні [6].

Таким чином, на середину ХХ ст. у Радянському Союзі відбулися кардинальні зміни як у структурі сім'ї, її функціональних обов'язках, так і у сімейних взаємовідносинах. Ці процеси по-різному відбувалися у регіонах та республіках СРСР, оскільки не всі народи так легко відмовлялися від старих принципів життя. Специфічна ситуація склалася і в Українській Соціалістичній Республіці, що було пов'язано як з неоднорідністю входження територій до її складу, так і з стійкими традиційними поглядами населення окремих регіонів.

Особливим став Південь сучасної Одеської області (Буджак), де будівництво соціалізму розпочалося лише у другій половині 40-х років [7]. Цей процес був ускладнений інокультурними традиціями місцевого населення, яке для збереження власної ідентичності та культури у поліетнічному регіоні, у віддаленні від метрополії, законсервувало свою культуру та традиційний спосіб життя. Найяскравіше дана ситуація була представлена у місцевого болгарського населення. Ось як про це розповідають місцеві жителі: *«Наша сім'я дуже складно сприймала те, що більше в нас не було своєї землі, що треба працювати по-іншому,... ми, болгар, дуже тяжко переходили в колгоспи, бо звикли жити по-старому...»* [8]. Окрім того, внаслідок того, що будівництво соціалізму тут розпочалося практично на чверть століття пізніше, ніж в іншій Україні, воно проходило форсованими методами, що обумовило специфічність сприйняття та усвідомлення процесу «побудови соціалізму» серед населення Буджаку, і болгар зокрема.

Метою даного дослідження є вивчення структури сім'ї болгар Бессарабії в період соціалізму.

Фокус-групою дослідження стало болгарське населення сіл Владичень (Імпущита) та Криничне (Чешма-Варуїта) Болградського району Одеської області.

Джерельна база — статистичні матеріали другої половини ХХ ст., виявлені при аналізі господарських книг сільських рад с. Владичень (Імпущита) та с. Криничне (Чешма-Варуїта) Болградського району Одеської області, польові етнографічні матеріали та особисті спостереження автора. Також були залучені матеріали ряду моноетнічних болгарських та біетнічних болгаро-гагаузьких сіл.

Сучасне дослідження сім'ї, її розвиток, механізми адаптації, збереження традицій і поява інноваційних елементів неможливі без аналізу її структури. Більшість дослідників європейської сім'ї наприкінці ХХ ст. дотримуються типології, що запропонована Кембріджською групою дослідників історії населення і соціальних структур (П. Ласлетт і Р. Уол [9, с. 132—

137])). Опублікована ними структура домогосподарств за спорідненим складом, що ґрунтується на статистичних даних XVI–XIX ст. відносно Англії, Франції, Сербії, Японії та Колоніальної Америки, викликала гостру критику. У 1975 р. Л. Беркнер пише рецензію, в якій заперечує методологію і кінцевий результат дослідження [10, с. 721–738]. Сьогодні також існує думка, що моделі Ласлетта є гіпотезами, які вимагають подальших досліджень, внаслідок недостатньої кількості та нерівномірного розподілу джерел [11, с. 232]. Більше того, такої точки зору дотримується і сам автор [12, с. 531]. Інша типологія базується на статистичних і демографічних даних другої половини XX ст. [13, с. 16–28]. У даній типології беруться до уваги також внутрішньосімейні взаємовідносини, соціальне положення та етнічна приналежність її членів.

Таким чином, перша типологія — це типологія домогосподарств за спорідненим складом, що спирається на дані XVI–XIX ст., результат макропорівняльного аналізу; друга — типологія сім'ї, що включає соціальні та етнічні чинники, заснована на сучасних конкретно-історичних дослідженнях і є результатом системного аналізу.

Дане дослідження виконане в контексті другого теоретичного підходу вивчення структури сім'ї.

Методика дослідження — якісні біографічні та проблемно-тематичні інтерв'ю, включене спостереження автора та методика статистичного аналізу.

З початком будівництва соціалізму болгарське населення проживало у Буджаку вже протягом півтора століття [14, с. 67–69]. Вони представляли собою аграрне суспільство з характерною для нього структурою, стабільне та інертне, з мінімальним процентом освіченого населення. На противагу цьому радянський лад передбачав будівництво індустріального, урбанізованого, динамічного та прогресивного суспільства з універсальною системою соціального контролю [15, с. 34]. У зв'язку з цим для функціонування болгарської діаспори у такому індустріальному суспільстві необхідно було змінити низку стереотипів поведінки, соціальні структури, а зокрема і сім'ю.

Структуру болгарської сім'ї Буджака вважаємо доцільним досліджувати на основі статистичних даних і комплексу наративних джерел.

Етнографічні матеріали надають можливість виявити параметри сім'ї в залежності від внутрішніх взаємовідносин — ендогамність, етнічність, локальність і авторитарність [16, с. 37].

Наративні матеріали, підкріплені статистичними даними, дозволяють визначити типологію сімей за характером складення шлюбного союзу — ендо- та екзогамні. Етнічна належність його представників ділить їх на моно-, бі- і поліетнічні.

Оскільки обидва типи знаходяться у взаємозв'язку, доцільно їх розглядати на основі взаємовідносин в рамках певних мікрорайонів етнічної взаємодії — біетнічних і поліетнічних. Біетнічні мікрорайони є контактною зоною двох етнічних груп в рамках одного села або між двома сусідніми селами. Поліетнічні включають контактний ареал трьох і більш етнічних

спільнот в певному географічному районі. Взаємодії в подібних зонах в значній мірі пов'язані з шлюбно-сімейними відносинами. З одного боку, це ендо- і екзогамні шлюби в етнічно однорідному і змішаному середовищі, з іншого — моно- і біетнічні шлюбні союзи в рамках ендогамного кола або поза ним.

Особливості культурно-історичного розвитку болгарських колоній в Південній Бессарабії впродовж XIX — першої половини XX ст., контакти з представниками інших етнічних груп і консерватизм болгар обумовлюють збереження ендогамії в шлюбно-сімейних відносинах. Ендогамна болгарська сім'я, як правило, моноетнічна, рідше зустрічаються біетнічні форми.

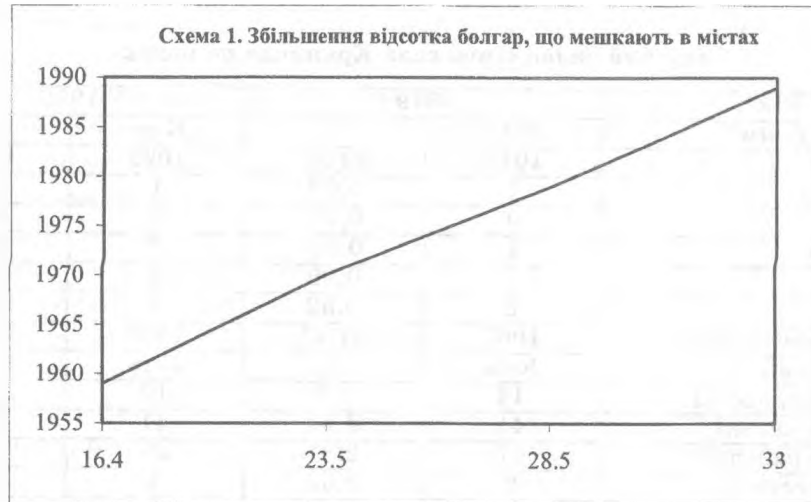
Болгари рідко допускають іноетнічних представників в рамки ендогамного кола. Зазвичай, це окремі сім'ї, що переселилися жити в болгарські села. Норми звичаєвого права у виняткових випадках допускають пошуки шлюбного партнера поза ендогамної і етнічної спільності. Тільки вдівець, вдова, а також особи з психічними або фізичними відхиленнями можуть укласти екзогамний / біетнічний шлюбний союз. Порушення ендогамного кола у вказаних випадках допустиме, оскільки вони не мають руйнівної дії на ідентичність болгар. Незначна кількість представників інших етнічних груп швидко асимілюється з боку болгарської більшості в селищах.

Порушення ендогамності в болгарських селах все частіше відбуваються в період соціалізму, відповідно збільшується число екзогамних шлюбів. Цей процес ілюструється даними, що містяться в книзі реєстрації жителів, прописаних на території сільської ради с. Владичень Болградського району Одеської області на протязі 70-х рр. XX ст. В більшості випадків причина пов'язана з укладенням шлюбу. Статистичні дані ще раз підтверджують консервативність і ендогамність болгарської сім'ї. Із усіх жінок (50 осіб) 84 %, що переселилися, — це болгарки, тобто укладені ними шлюби моноетнічні. Решта 16 % жінок — гагаузки з двох сусідніх сіл — Виноградівки та Котловіни. Обидва села у другій половині XX ст. можуть бути охарактеризовані як моноетнічні гагаузькі. Тобто незалежно від розвинутої системи транспортних комунікацій між селами і районним центром, у другій половині XX ст. екзогамні біетнічні шлюбні союзи, так само як і в XIX — першій половині XX ст., укладаються в рамках мікрорайонів етнічної взаємодії.

З входженням до складу СРСР болгари Бессарабії включаються в радянську систему. Одне з її основних завдань пов'язане з урбанізацією сільського населення. Жителі сіл отримують паспорти і можливість вільного пересування країною. Ще на початку 60-х років перше покоління болгарської молоді масово мігрує в міста. З кожним роком кількість болгар, що проживають в містах, збільшується. Даний процес є характерним і для наступних тридцяти років, що відображено у схемі 1 [17, с. 254].

Ці процеси мають негативні наслідки, оскільки велика частина болгар, що переселилася в місто, поступово втрачає свою самосвідомість, а їхні діти часто розуміють болгарську мову завдяки бабусям і дідусям або не розуміють взагалі. Молодь, яка повертається в села після закінчення навчання, привносить елементи міської культури, які згодом входять в побут

болгарської сім'ї. Незважаючи на це, велика частина болгар повертається жити в село. Саме в його рамках зберігаються мова, традиції, звичаї і все те, що відіграє важливу роль для етнічного самовизначення болгар.

У прямому взаємозв'язку з тривалим збереженням ендегамії знаходиться функціонування моноетнічних шлюбних союзів. Вони в більшості своїй ендегамні, з незначною кількістю екзогамних форм. Кількість останніх збільшується у другій половині ХХ ст. у зв'язку з появою мережі транспортних комунікацій, колективізацією сільських господарств і підвищенням культурно-освітнього рівня населення. Ці ж причини є основою для збільшення числа бі- і поліетнічних сімей, які зазвичай є екзогамними.

Тенденції, характерні для етнічних взаємовідносин в регіоні у другій половині ХХ ст., можуть бути розглянуті на основі статистичних даних (табл. 1 і 2). Спостерігається зменшення моноетнічних сімей, поряд із збільшенням біетнічних сімей. У с. Криничному, незалежно від зменшення болгарських сімей, збільшується кількість моноетнічних сімей молдаван, гагаузів.

Мікрорайон, в рамках якого розташовано с. Владичень, — біетнічний (болгаро-гагаузький). Відомості табл. 9 показують зменшення числа моноетнічних сімей і зворотну тенденцію при біетнічних формах, кількість яких збільшується за рахунок болгаро-гагаузьких шлюбних союзів.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. болгарська сім'я в більшості випадків продовжує залишатися ендегамною і моноетнічною, незалежно від тенденцій до збільшення числа екзогамних і біетнічних форм.

Після укладення шлюбного союзу низка чинників визначають вибір місця, де житиме молода сім'я. Цей вибір є основою для розділення сімей на патрілокальні / вірілокальні, матрілокальні / уксорілокальні і дислокальні.

У традиційній культурі болгар Південної Бессарабії великий відсоток шлюбів має патрілокальний характер, тобто наречені залишаються жити в сім'ї чоловіка, в батьківському будинку. Норми звичного права

в болгарській культурі зобов'язали одного з синів жити з батьками і доглядати за ними, коли ті досягнуть похилого віку, звичайно це молодший з синів.

Табл. № 1

Етнічний склад сімей села Криничне по роках

Рік	1979		1985	
Моноетнічні сім'ї	К-ть	%	К-ть	%
Болгарські	1049	89,89	1029	90,66
Молдавські	1	0,09	1	0,09
Російські	9	0,77	4	0,35
Українські	1	0,09	2	0,18
Гагаузькі	1	0,09	1	0,09
Циганські	6	0,52	2	0,18
Разом моноетнічних	1067	91,45	1039	91,55
Біетнічні сім'ї	К-ть	%	К-ть	%
Болгаро-молдавські	14	1,2	10	0,88
Болгаро-російські	41	3,51	41	3,62
Болгаро-українські	27	2,31	26	2,29
Болгаро-гагаузькі	6	0,52	5	0,44
Інші	5	0,41	9	0,78
Разом біетнічних	100	8,55	96	8,45
Разом	1167	100	1135	100

Табл. № 2

Етнічний склад сімей села Владичень по роках

Рік	1979		1985	
Моноетнічні сім'ї	К-ть	%	К-ть	%
Болгарські	337	71,7	290	64,16
Молдавські	2	0,42	5	1,11
Російські	2	0,42	2	0,44
Гагаузькі	2	0,42	4	0,88
Разом моноетнічних	343	72,96	301	66,59
Біетнічні сім'ї	К-ть	%	К-ть	%
Болгаро-молдавські	24	5,1	19	4,21
Болгаро-російські	35	7,45	35	7,74
Болгаро-українські	25	5,33	29	6,42
Болгаро-гагаузькі	25	5,33	48	10,62
Інші	18	3,83	20	4,42
Разом біетнічних	127	27,04	151	33,41
Разом	470	100	452	100

Рідше зустрічаються матрілокальні шлюби. Зазвичай молода сім'я залишається жити з батьками дружини, коли окрім неї в сім'ї немає інших дітей або коли в сім'ї одні доньки. При цьому є й інша умова — чоловік не повинен бути єдиним сином у сім'ї (інакше молодята зобов'язані жити з батьками чоловіка). Болгари Бессарабії називають чоловіка, що живе з батьками дружини, — *приведен зет, одник*. Це не обумовлює негативне ставлення до таких людей, навпаки, традиція характеризується інформаторами як позитивна.

Вірілокальні і уксорілокальні форми виділяються при складніших схемах взаємовідносин між молодістю шлюбної парою, що живе в безпосередній близькості від батьків чоловіка (в першому випадку) або дружини (в другому випадку).

У другій половині ХХ ст. все частіше зустрічаються дислокальні шлюби, тобто форма, при якій молода сім'я одразу після весілля виділяється в самостійне домогосподарство. Можна наголосити і на прагненні молодого покоління до подібної форми локалізації, яка в 70-х — 80-х роках ХХ ст. отримує значну підтримку з боку колгоспів, в яких для таких сімей зводяться окремі будинки.

За характером внутрішньосімейних відносин виділяються форми авторитарних і егалітарних сімей. Авторитарними є сім'ї, у яких головна роль належить одному з подружжя.

Болгарська сім'я Південної Бессарабії впродовж ХІХ — першої половини ХХ ст. виключно авторитарна. У другій половині ХХ ст. спостерігається тенденція до демократизації внутрішньосімейних відносин і перехід від авторитарної форми до егалітарної. Егалітарні сімейні відносини, при яких чоловік і дружина рівноправно беруть участь в управлінні різними сферами життя домогосподарства, частіше зустрічаються в сім'ях молодих поколінь.

Структура сім'ї болгар Бессарабії у другій половині ХХ ст. в контексті становлення соціалістичного суспільства зазнає низку змін та трансформацій. Зменшується загальна кількість сімей у болгарських селах регіону. Збільшується чисельність екзогамних, біетнічних і поліетнічних сімей, хоча більшість продовжують складати моноетнічні ендегамні сім'ї. Великий відсоток шлюбів має патрілокальний характер, рідше зустрічаються матрілокальні форми.

Збільшення кількості дислокальних шлюбів в контексті збереження більшого відсотку великих патріархальних сімей говорить про функціонування у болгарського населення Південної Бессарабії у досліджуваний період двох тенденцій: прогресуючих змін під впливом нововведень у суспільстві та законсервованості і збереження старих патріархальних норм сімейного та суспільного життя. Поряд з цим спостерігається тенденція до демократизації внутрішньосімейних відносин і переходу до егалітарних форм.

Література

1. Семенов Ю. Брак и семья: возникновение и развитие [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_6.html
2. Блок М. Феодалное общество / М. Блок. — М., 2003. — 504 с.
3. Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова; Й. Шумпетер. — М.: Экономика, 1995. — 540 с.
4. Черноголовкин Н. В. Теория функции социалистического государства / Н. В. Черноголовкин. — М.: Юрид. лит., 1970. — 215 с.
5. Безгин В. Б. Крестьянская повседневность (традиции конца ХІХ — начала ХХ века) / В. Б. Безгин. — М.: Тамбов, 2004. — 304 с.

6. Конституция РСФСР 1918 года: принятие, основные положения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc117p/instrum118/item244.html>
7. Леснікова Г. В., Петрова О. В. Польові матеріали, зібрані в селах Бессарабії (с. Муравльовка, с. Камишовка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.) в рамках українсько-канадського проекту «oral history of decollectivization (Ukraine in the 1990s)» за підтримки Dept. of Religious Studies and Anthropolog .St. Thomas More College, University of Saskatchewan», 2008 р.
8. Записано від Олексіїнко Ірини, 1935 р. н. // Леснікова Г. В. Польові матеріали с. Криничне Болградського району, 2012 р. // АЛКАЕ ОНУ — Ф. 2. — Оп. 7. — Аудіозапис.
9. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей. — М., 1979. — С.132-137.
10. Berkner L. K. The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure // Journal of interdisciplinary history. — v. 4. — 1975. P.721-738, цитується по А. Г. Вишневский, И. С. Кон. Предисловие // Брачность, рождаемость, семья за три века. — М., 1979. — С. 9.
11. Kassabova-Dintcheva A. Migration und familie. Familienforschung und politik (Am Beispiel Bulgariens) / A. Kassabova-Dintcheva — Sofia, 2002. — 261p.
12. Laslett P. Family and Household as Work Group and Kingroup: Areas of Traditional Europe compared // Wall, R, J. Robin, P. Laslett. Family Forms in Historic Europe. — Cambridge, 1983. — P. 531, Цит. по: A. Kassabova-Dintcheva Migration, P. 232.
13. Ганцкая О. А. Семья: структура, функции, типы / О. А. Ганцкая // Советская этнография. — 1984. — № 6. — С. 16-28.
14. Грек И. Ф. 1812: поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев» / И. Ф. Грек, Н. Д. Руссев. — Кишинев: Stratum plus, 2011. — 142 с.
15. Гельяр Ъ. Нации и национализм / Ъ. Гельяр; прев. Ив. Ватова и Алб. Знеполска. — София, 1999. — 300 с.
16. Макавеева Л. Българското семейство / Л. Макавеева. — София, 1994. — С. 37.
17. Богуславська, Ю. Ю. Болгари Одещини у другій половині ХХ століття (статистичний аспект) / Ю. Ю. Богуславська // Археологія та етнологія східної Європи: матеріали і дослідження. — Одеса, 2002. — С. 254.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2012

А. И. Ганчев

кафедра социологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 40, Французский бул., 24/26, Одесса-58, 63058, Украина
Тел. 68-60-92; E-mail: alexander_ganchev@yahoo.com

К ПРОБЛЕМЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СТРУКТУРЫ СЕМЬИ БОЛГАР БУДЖАКА В ПЕРИОД СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье на основе анализа статистического материала и комплекса нарративных источников рассмотрена трансформация структуры семьи болгар Бессарабии в период социализма. Внимание акцентировано на изменениях в параметрах традиционной семьи болгар: эндогамность, локальность, поколение, этничность, формы внутрисемейных отношения.

Ключевые слова: семья, брак, поколение, форма семьи, структура семьи, болгарская семья.

O. I. Ganchew

Department of Sociology in the Institute of Social Sciences
Odessa National I. I. Mechnikov University,
office 37, Franzuzskiy blvd. 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**CONCERNING THE PROBLEM OF TRANSFORMING
THE STRUCTURE OF BULGARIAN FAMILY OF BUDJAK DURING
THE PERIOD OF SOCIALISM**

Summary

In the report is considered the transformation of the Bulgarian family structure in Bessarabia during the period of socialism based on the analysis of statistic material and complex of narrative sources. The attention is devoted to the changes of characteristics of traditional Bulgarian family: endogamy, locality, generation, ethnicity, forms of intra-family relations.

Key words: family, marriage, generation, form of the family, family structure, Bulgarian family.